

AUDİT

Təsisçi:

BAKİ BİZNES UNİVERSİTETİ JURNAL 1999-CU İLDƏN ÇIXIR

2014 № 2

БУ САЙЫМЫЗДА

AUDİT, UÇOT VƏ İQTİSADİ TƏHLİL

Əliyeva T.A.

Audit fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

BÜDCƏ VƏ VERGİ PROBLEMLƏRİ

MALİYYƏ VƏ KREDİT

Fərhadi P.O. i.ü.f.d., dos.

Aqrar sahədə müasir inkişaf modeli

BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Əhmədov A.T. i.e.d., professor

Demografik proseslər və sosial – iqtisadi münasibətlər

İbrahimov İ.H. i.e.d., professor

Kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinə təsir edən amillər

Hüseynova S.M. dok.

Ümumdünya ticarət təşkilatını qloballaşmaya aparan yollar

Hüseynov T.F. dis.

Ərzaq bazarında əmtələrin rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi

İskəndərova A.V. i.ü.f.d.

Biznes növləri, onların əsasları və fəaliyyətlərinin istehlakçı tələbatının ödənilməsində rolu

Mehrəliyev X.İ. doktorant

İnnovasiya ölkədə sosial iqtisadi risklərin neytrallaşdırılmasının amili kimi

Məmmədov R.K. dissertant

Kənd təsərrüfatında uçot siyasətinin vəziyyəti: problemlər və onların həlli istiqamətləri

Əhmədova T.V. dis.

Müasir münasibətlər sistemində infrastruktur tədqiqinin nəzəri aspektləri

Səmədova Z.İ. i.e.n., dos.

Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası

HÜQUQ VƏ İDARƏETMƏ

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 21/I-1999-cu il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir (**Qeydiyyat № B 80**).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol №10-R) “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı”-na salınmışdır.

Baş redaktor: i.e.d., prof. **İ.M.ABBASOV**

Baş redaktorun müavini: i.e.d., prof. **A.K.ƏLƏSGƏROV**
AMEA-nın müxbir üzvü

Məsul katib: i.f.d. **A.V.İSGƏNDƏROVA**

Redaksiya heyəti:

A.A.NADİROV i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, **Z.Ə.SƏMƏDZADƏ** i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, **A.F.MUSAYEV** i.e.d.,prof., AMEA-nın müxbir üzvü, **İ.H.ALIYEV** i.e.d., prof., **Ə.P.BABAYEV** i.e.d.,prof., **S.M.YAQUBOV** i.e.d., prof.,

**İ.Ş.QARAYEV i.e.d., prof., S.Y.MÜSLÜMOV i.e.d., prof., S.M.SƏBZƏLİYEV i.e.d.,
prof., S.M.QASIMOV i.e.d., B.A.XANKİŞİYEV i.e.n., prof., İ.A.MƏMMƏDOV i.e.n.,
prof., Z.M.MƏMMƏDOVA i.e.n., dos., M.M.RƏSULOĞ i.e.n.**

Redaksiyanın ünvanı: Bakı, H.Zərdabi küç. 88^a, telefon: 431-91-18, 431-79-51
e-mail: relation@bbu.edu.az

**«Biznes Universiteti» nəşriyyatı
ⓑ Biznes Universiteti, 2013**

UOT – 333.01 (479.24) 007

DEMOQRAFİK PROSESLƏR VƏ SOSIAL – İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏR

Açar sözlər: demoqrafiya, təbii artım, doğulanlar, ölənlər, nigah, boşanma, təkrar istehsal rejimi, netto, brutto, qənaətçilik rejimi, miqrasiya.

Ключевые слова: демография, естественные рост, родивнение, смедность, регистрация развод, режим воспроизводство, нетто, бруто, миграция.

Key words:

Bazar münasibətləri şəraitində kənd əhalisinin demoqrafik vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, demoqrafiya siyasətinə uyğun işlərin səmərəli təşkilinin dövlət səviyyəsinə qaldırılmasından xeyli asılıdır. Problemin dövlət səviyyəsində həlli, şübhəsiz ki, sosial-iqtisadi tədbirlərin ardıcıl həyata keçirilməsini təmin edəcəkdir. Digər tərəfdən kəndin əmək potensialının tərkibinin kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişməsi, işçi qüvvəsinə tələbat və gözlənilən demoqrafik vəziyyət tələb edir ki, dövlət əmək potensialının hərəkətinin tənzimlənməsinə, işçi qüvvəsinin formalaşmasına və onlardan daha səmərəli istifadə edilməsinə əməli köməklik göstərsin. Bu baxımdan əhalinin inkişafının və əmək potensialının qanunauyğun dəyişmə meyillərinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Təhlil göstərir ki, son dövrlərdə respublika əhalisinin dinamikası və onun inkişafı özünəməxsus dəyişmişdir, həm respublika əhalisinin, həm də kənd əhalisinin artım sürəti çox aşağı düşmüşdür. Belə ki, 2001-2012-ci illərdə respublika əhalisinin artım sürəti 0,9-1,3%, arasında dəyişmişdir. 2004-cü ildə ümumilikdə respublika əhalisinin sayının artmasına baxmayaraq, kənd əhalisinin sayı xeyli azalmışdır.

Cədvəl 1.

Əhalinin inkişaf dinamikası, min nəfər ¹

İllər	Şəhər və kənd yerlərində cəmi	İl ərzində ümumi artım		O cümlədən		Bütün əhaliyə nisbətən, faizlə	
		Min nəfər	Faizlə,	Şəhər əhalisi	Kənd yerləri	Şəhər əhalisi	Kənd yerləri
2001	8114,3	77,0	0,9	4149,1	3965,2	51,1	48,9
2002	8191,3	77,8	0,9	4192,6	3998,8	51,2	48,8
2003	8269,1	79,9	1,0	4237,6	4031,6	51,2	48,8
2004	8349,0	98,3	1,2	4358,4	3990,7	52,2	47,8
2005	8447,3	105,7	1,3	4423,4	4024,0	52,4	47,6
2006	8553,0	112,9	1,3	4502,4	4050,7	52,6	47,6
2007	8665,9	113,9	1,3	4564,2	4101,9	52,7	47,4
2008	8779,8	117,1	1,3	4652,2	4127,7	53,0	47,0
2009	8897,0	100,5	1,1	4727,8	4168,2	53,1	46,9

¹ Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri, Bakı 2013, səh. 42-43.

2010	8997,6	100,5	1,1	4774,9	4222,7	53,1	46,9
2011	9111,1	124,0	1,4	4829,5	4281,6	53,0	47,0
2012	9235,1	121,4	1,3	4888,7	4346,4	52,9	47,1

Cədvəldən göründüyü kimi əhalinin mütləq illik artımı da sabit olmamışdır. Respublika üzrə onun artımı 77,0-121,4 min nəfər arasında dəyişilmişdir. Bütün əhaliyə nisbətən şəhər əhalisinin xüsusi çəkisi 51,1-52,9%, kənd əhalisinin xüsusi çəkisi isə 46,9-48,9% təşkil etmişdir. İqtisadi rayonlarda da əhalinin sayı xeyli artmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə Abşeron iqtisadi rayonunun əhalisi 538,4 min nəfərə, Gəncə-Qazax 1216,1 min nəfərə, Şəki-Zaqatala 587,7 min nəfərə, Lənkəran 868,1 min nəfərə, Quba-Xaçmaz 511,7 min nəfərə, Aran 1887,3 min nəfərə, Yuxarı Qarabağ 636,9 min nəfərə, Kəlbəcər-Laçın 236,4 min nəfərə, Dağlıq Şirvan 295,9 min nəfərə və Naxçıvan MR 427,2 min nəfərə çatmışdır. Göründüyü kimi əhalinin sayına görə Aran, Gəncə-Qazax, Lənkəran iqtisadi rayonları fərqlənir. Yəni Respublika əhalisinin ən çox hissəsi bu iqtisadi rayonlarda məskunlaşmışdır.

Tədqiqat göstərir ki, respublikada və onun ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarında əhalinin inkişaf dinamikasına təsir edən mühüm amillərdən biri əhalinin təbii artımıdır. Təbii artım əmsalının təhlili göstərir ki, 1991-ci ilə nisbətən onun səviyyəsinin aşağı düşməsi əhalinin artım sürətinin azalmasına səbəb olmuşdur.

Araşdırmalardan aydın olur ki, əhalinin təbii artım səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb son illərdə doğulanların sayının azalmasıdır. Belə ki, 1991-ci ildə respublika əhalisinin hər 1000 nəfərinə 26,6 nəfər doğulan düşürdüsə, bu göstərici 2012-ci ildə 19,0 nəfərə enmişdir. Bu da müqayisə edilən ilə nisbətən 1,4 dəfə azdır. Halbuki, ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda doğulanların sayı ümumi respublika göstəricisindən yüksək olmuşdur.

Cədvəl 2.

Doğumun, ölümün və təbii artımın ümumi əmsalları, əhalinin hər 1000 nəfərinə², (nəfər)

İllər	Doğulanların sayı			Ölülərin sayı			Təbii artım		
	Bütün əhali	Şəhər yerləri	Kənd yerləri	Bütün əhali	Şəhər yerləri	Kənd yerləri	Bütün əhali	Şəhər yerləri	Kənd yerləri
1991	26,6	23,5	30,2	6,2	6,1	6,4	20,4	17,4	23,8
2001	13,7	12,1	15,5	5,6	5,7	5,6	8,1	6,4	9,9
2002	13,7	12,0	15,4	5,6	5,7	5,8	8,1	6,3	9,6
2003	13,9	12,1	15,8	6,0	5,9	6,1	7,9	6,2	9,7
2004	15,9	13,6	18,4	6,0	6,0	6,0	11,4	7,6	12,4
2005	16,9	14,6	19,5	6,2	6,2	6,2	10,7	8,4	13,3
2006	17,5	15,8	19,5	6,2	6,2	6,1	11,3	9,6	13,4
2007	17,7	16,1	19,4	6,2	6,2	6,2	11,3	9,9	13,1
2008	17,4	16,0	19,1	6,0	6,3	6,1	11,4	10,0	13,0
2009	17,2	15,9	18,7	5,9	5,9	6,0	11,3	10,0	12,7
2010	18,5	17,2	20,0	6,0	6,0	6,0	12,5	11,2	14,0
2011	19,4	17,8	21,3	5,9	6,0	5,9	13,5	11,8	15,4
2012	19,0	17,7	20,5	6,0	6,1	5,9	13,0	11,6	14,6

² Azərbaycanın demografik göstəriciləri, Bakı, 2013, səh. 96-100.

Belə ki, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən doğulanların sayı 21,0 nəfər, Qobustan inzibati rayonunda isə 21,2 nəfər olmuşdur. Bu göstərici müvafiq olaraq Lənkəran iqtisadi rayonunda 19,7 nəfər, Lerik rayonunda 21,5 nəfər, Yardımlı rayonunda 23,7 nəfər; Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda 19,9 nəfər; Şabran rayonunda 21,4 nəfər; Aran iqtisadi rayonunda 19,4 nəfər; Biləsuvar rayonunda 21,6 nəfər, Salyan 22,2 nəfər, Naxçıvan MR-də isə 24,9 nəfər olmuşdur.

Cədvəl 3.

İqtisadi rayonlar üzrə doğulanlar, ölümlər və təbii artımın ümumi əmsalları, əhalinin hər 1000 nəfərinə, 2013³

№	İqtisadi rayonlar	Əhalinin sayı, min nəfər	Əhalinin hər 1000 nəfərinə düşür, nəfər		
			Doğulanlar	Ölümlər	Təbii artım
1.	Abşeron	538,4	13,9	4,9	9,0
2.	Gəncə-Qazax	1216,1	17,4	6,9	10,5
3.	Şəki-Zaqatala	587,7	17,3	7,0	10,3
4.	Lənkəran	868,1	19,7	5,5	14,2
5.	Quba-Xaçmaz	511,7	19,9	6,9	13,0
6.	Aran	1887,3	19,4	6,0	13,4
7.	Yuxarı-Qarabağ	636,9	15,8	4,6	11,2
8.	Kəlbəcər-Laçın	236,4	19,0	5,4	13,6
9.	Dağlıq Şirvan	295,9	21,0	6,6	14,4
10.	Naxçıvan MR	427,2	24,9	5,0	19,9

Araşdırmalardan aydın olur ki, doğulanların sayının aşağı düşməsi halları ən çox şəhər yerlərində müşahidə olunur. Bununla əlaqədar olaraq əhalinin sosial tərkibinin doğulanların səviyyəsinə təsirini müəyyənləşdirmişik. Hesablamalar göstərir ki, əhalinin tərkibində fəhlə və qulluqçuların xüsusi çəkisi artdıqca doğulanların sayı aşağı düşür. Əhalinin etnik quruluşu da doğulanlara öz təsirini göstərmişdir. Müəyyən olmuşdur ki, respublikada yaşayan rus, ukrayna, gürcü, yəhudi və digər millətlərdən olan ailələrdə doğulanların sayı minimum həddə çatmışdır. Azərbaycan və ləzgi millətlərindən olan ailələrdə doğulanların sayı nisbətən yüksək olmuşdur.

Tədqiqat göstərir ki, ümumiyyətlə Respublika üzrə (əhalinin son siyahıya alınma 2009-cu il məlumatına əsasən) bir uşağı olan ailələrin xüsusi çəkisi 30,1%, o cümlədən, şəhər yerlərində 33,3% və kənd yerlərində 26,7%. İki uşağı olan ailələrin xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 40,3%, 40,7% və 40,0%, üç uşağı olan ailələrin sayı 19,9%, 17,7% və 22,3%, dörd və daha çox uşağı olan ailələrin xüsusi çəkisi 9,7%, 8,3% və 11,0% təşkil etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin etnik tərkibində müəyyən müsbət hərəkətə nail olunsaydı, onda doğulanların səviyyəsini respublikada sabit saxlamaq olardı.

Doğuma təsir edən məsələləri dərinlən öyrənmək məqsədi ilə yaş müddəti əmsallarının dəyişmə dinamikasını geniş təhlil etmişik. Təhlil nəticəsində müəyyən olmuşdur ki, fertil yaşda qadınların (16-49 yaşadək qadınlar) sayının artması müəyyən dərəcədə ümumi doğulanların sayına təsir göstərmişdir. Müvafiq olaraq bu yaşda qadınların sayı ümumi tərkibdə çoxaldıqca, doğulanların sayı da artmışdır.

³ Müstəqil Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri, Bakı, 2013, səh. 58-81.

Təəssüflər olsun ki, fertil yaşda olan qadınların nigahları hələ lazımi səviyyədə deyil. Digər tərəfdən nigahların sayı dinamik olaraq azalır, əgər 1991-ci ildə əhalinin hər 1000 nəfərinə 10,4 nigah düşürdüsə, bu göstərici 2012-cı ildə 8,6-ya enmişdir. Müvafiq olaraq boşanmaların sayı 1,5 və 1,1 olmuşdur.

Cədvəl 4.

Rəsmi qeydə alınmış nigah və boşanmaların sayı və ümumi əmsalları⁴

İllər	Nigahların sayı, nəfər	Boşanmaların sayı, nəfər	Əhalinin hər 1000 nəfərinə düşür, nəfər	
			nigahlar	boşanmalar
1991	74378	10679	10,4	1,5
1995	43130	5669	5,7	0,8
2000	39611	5478	5,0	0,7
2005	71643	8895	8,5	1,1
2010	79172	9061	8,9	1,0
2011	8814,5	10747	9,7	1,2
2012	79065	11087	8,6	1,1

Araşdırmalardan aydın olur ki, müasir şəraitdə avropa ölkələrində demografik siyasət əsasən əhalinin sosial məsələlərinin həllinə yönəlmişdir. Bu da doğulanların sayının artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, Bolqarıstanda ailəni maraqlandırmaq məqsədilə ikinci və üçüncü uşağa görə verilən müavinət birinciyə nisbətən xeyli yüksəkdir. Lakin dördüncü və ondan sonra olanların hər birinə verilən müavinətin həcmi nisbətən azaldılır. Digər tərəfdən birinci, ikinci, üçüncü və s. uşaqların sayına görə geyimlərin qiymətlərində də güzəştlər edilir. Eyni zamanda uşaq anaların uşağa görə məzuniyyət vaxtları uzadılır. Ölkədə bu qanunun qəbul edilməsi doğulanların sayının intensiv artmasına səbəb olmuşdur.

Bolqarıstandan fərqli olaraq Macarıstanda uşağı olan hər bir ananın aldığı əmək haqqı il müddətində 50% artırılır. Müavinət isə ən çox üçüncü uşağa görə verilir. Bu və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində Macarıstanda doğulanların sayının azalmasının qarşısı alınmış və onun səviyyəsi sabitləşdirilmişdir.

Almaniyada hər doğulana görə bütün güzəştləri həyata keçirməklə yanaşı, uşağın 15 yaşı tamam olanadək hər ay müavinət verilir. Dörd və daha çox uşaq olduqda müavinətin həcmi artırılır. Bu siyasət Polşada, Rumıniyada, Çexiyada və s. ölkələrdə verilən müavinətin və əmək haqqının həcmi müxtəlif olmuşdur. Ən yüksək müavinət Çexiyada və Bolqarıstanda verilmişdir. Bu ölkələrdə iki uşağa verilən müavinət orta aylıq əmək haqqının 22,5-15,2%-ni və üç uşağa görə isə 46,1-41,7% təşkil etmişdir.

Doğulanların sayının artmasına aid irəli sürülən siyasət Fransada daha nəticəli olmuşdur. Burada ilk dəfə həyata keçirilən inzibati tədbirlər lazımi nəticə verməmişdir. Bunun üçün ölkənin sosial proqramı işlənilib hazırlanmışdır. Qəbul olunmuş proqramda çox uşaqlığa görə müavinətin müəyyənləşdirilməsi doğulanların sayının artırılmasına mühüm təsir göstərmişdir. Bunun sayəsində Fransada əhalinin artım əmsalı əvvəlki 0,8%-ə qarşı 6,3% təşkil etmişdir.

⁴ Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı 2013, səh. 87.

Bir qayda olaraq Fransada az təminatlı işçi kateqoriyalarının ailələrinə müavinət müəyyənləşdirilmişdir.

ABŞ-da bu vaxta kimi doğum barədə ümumdövlət siyasəti olmamışdır. Müxtəlif ştatlarda əhalinin təbii hərəkətinə müxtəlif mövqedən yanaşılmışdır. Bunu nəzərə alaraq ABŞ-ın konqresi ölkədə doğulanların üzərində nəzarəti gündəlik bir məsələ kimi qarşıya qoyub, ailələrin planlaşdırılması və əhalinin təbii hərəkətinin öyrənilməsi barədə qanun qəbul etmişdir. Əhalinin artımını öyrənmək üçün komissiya təşkil olunmuşdur. Komissiyanın hazırladığı məruzədən müəyyən olmuşdur ki, ABŞ-da əhali artımının səviyyəsi qənaətbəxş deyildir.

Bir qrup iqtisadçı alimlər iddia edirlər ki, ABŞ-da orta hesabla bir ailəyə iki uşaq düşməsi demoqrafik siyasət üçün əsas ola bilməz. Onlar qeyd edir ki, demoqrafik siyasət birinci növbədə zənci ailələrinə şamil edilir, çünki Amerikanın qalan əhalisinə nisbətən zənci ailələrində uşaqların sayı daha çox olur.

Hazırda ABŞ-da, Kanadada, Hindistanda doğulanların sayı qanunauyğun aktlar əsasında tənzimlənməsinə aid təkliflər irəli sürülür. ABŞ-ın bir sıra ştatlarında iki və ya üç uşaqdan sonra uşaqların olmaması barədə qanun layihəsi geniş vüsət almışdır. Ümumiyyətlə ölkədə əhalinin artımına qarşı demoqrafik siyasət aparmaq üçün dövlətə təsir etmək məqsədilə müxtəlif təşkilatlar yaradılmışdır. Hətta “Нулевой прирост населения” adlı assosiasiya da təşkil olunmuşdur (Народонаселения стран мира. «Статистика», стр. 75, 132, М., 1994).

Digər təşkilatın üzvləri “Национальная организация неродителей” iddia edirlər ki, ailədə uşaq olmasın, olsa da onların sayı çox az olsun. Bu təşkilat nəinki uşağı olmayanlara, hətta nigahsızlığa, yəni subayçılığa görə də mükafat verir.

Çox maraqlıdır ki, ABŞ-da doğum maraqlandırılır. Yalnız işsiz kişi və qadınlara müavinət verilir. Ümumiyyətlə inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində doğumu maraqlandıрмаq üçün ayrılan vəsaitin əsas hissəsi əhalidən yığılan vergilərin hesabına yaradılır. Burada tibbi xidmətlərə, yaşayış mənzillərinin verilməsinə heç bir güzəştlər qoyulmur.

Rusiyada da əhalinin demoqrafiyasına fikir verilməmişdir. Son illərdə aparılan tədqiqatlar nəticəsində əhalinin təbii artımının kəskin sürətdə azalması müşahidə olunmuşdur. Bunu nəzərə alaraq dövlət 2006-cı ildə əhalinin demoqrafiyası barədə qanun qəbul etmişdir. Qanunda doğumu maraqlandırmıqdan ötrü əhəmiyyətli təkliflər irəli sürülmüşdür.

Əlbəttə demoqrafik siyasətin həyata keçirilməsi dövlət büdcəsindən əlavə xərclər tələb edir, lakin cəmiyyət əhalinin geniş təkrar istehsalını optimallaşdırmaq üçün maraqlıdırsa, ona qarşı heç bir sərhəd qoyulmamalıdır. Əksinə cəmiyyət üçün yeni işçi qüvvəsinin formalaşmasında dövlət maraqlı olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün dünya ölkələrində demoqrafik siyasət fəaliyyət göstərir və o, əsasən əhalinin təbii artımının yüksəldilməsinə yönəldilir. Bu baxımdan doğumun maraqlılıq siyasəti (ikinci və üçüncü uşağa) özünün gələcək inkişafını təmin edir.

Azərbaycan Respublikasında da əhalinin demoqrafiyasının inkişafına diqqət artırılır. Belə ki, 2006-cı ildə Milli Məclis demoqrafiya haqqında hazırlanmış qanunun layihəsini müzakirə edib və bəyənmişdir. Bu layihədə doğumu maraqlandıрмаq üçün uşaq bağçalarının və internat məktəblərinin əsas xərclərinin dövlət büdcəsi hesabına keçirilməsi, az təminatlı və çox uşaqly ailələrin gəlirlərinə nisbətən az vergi tutulması, idarə və təşkilatlarda qadınlara qısa, natamam iş günlərinin müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Gələcəkdə respublikada doğumun səviyyəsini yüksəltmək məqsədi ilə, ardıcıl olaraq uşaqların sayını birdən dövrdə və bundan sonra olan hər bir uşağa xidmət etmək üçün dövlət ailələrə xüsusi maddi-iqtisadi yardım göstərəcək. Beləliklə, respublikada əhalinin geniş təkrar istehsalını təmin etmək üçün demoqrafik siyasətin inkişafına nail olunacaqdır.

Əhalinin təbii artımına təsir edən mühüm amillərdən biri də ölümdür. Əgər doğulanlar əhalinin təkrar istehsalı prosesinə bilavasitə və fasiləsiz təsir göstərsə, ölüm, əksinə bu prosesin aşağı düşməsinə təsir edir.

Hesablamalar göstərir ki, 1991-2012-ci illərdə respublikada əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən ölənlərin sayı 5,6-6,2 nəfər arasında dəyişmişdir. O cümlədən əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən ölənlərin sayı şəhər əhalisi üzrə 5,7-6,3 nəfər, kənd əhalisi üzrə isə 5,6-6,4 nəfər təşkil etmişdir. İqtisadi rayonlarda əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən ölənlərin sayı 4,6-7,0 nəfər arasında dəyişilir. Ən çox ölüm halları Quba- Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Gəncə-Qazax, ən az ölənlərin sayı isə Yuxarı Qarabağ, Lənkəran, Abşeron, Naxçıvan iqtisadi rayonlarında olmuşdur.

Müasir şəraitdə bütün səbəblərdən ölənlərin daxilində qan dövrəni sistemi, tənəffüs orqanları və yeni törəmələr xəstəliklərinin xüsusi çəkisi daha yüksəkdir. Kənd əhalisinin ölümünün quruluşunda, bu xəstəliklərdən ölənlərin xüsusi çəkisi 77,8% təşkil edir. Bu da respublika göstəricisindən 1,5% çoxdur. Əhalinin hər 100000 nəfərinə düşən uşaq ölümünün sayında da bu xəstəliklər üstünlük təşkil edir.

Beləliklə, aparılan tədqiqat göstərir ki, əhalinin təbii artımına doğum və ölüm prosesi öz mənfi təsirini göstərmişdir. Buna görə də respublikada doğum və ölüm proseslərini dəqiq qiymətləndirmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, demoqrafik siyasət əhalinin təkrar istehsalının məqsədyönlü formalaşmasını tələb edir. Belə ki, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı yalnız fərdi işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı ilə məhdudlaşmır. Hər bir fərdi nəslə artırmaqla təbii ölüm və xəstəliklə əlaqədar olaraq həyatdan getmiş işçi qüvvəsinin yerini doldurur və onun əvəzində yeni işçi qüvvəsi meydana gəlir. Lakin işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı onun yalnız kəmiyyətə deyil, həm də keyfiyyətə təkrar istehsalıdır. Əmək prosesində iş qüvvəsinin daşıyıcısı olan adamlar özü təkmilləşir, təcrübə və bilik toplayır, ixtisas və ustalıq artır, vərdiş və əmək fəndləri təkmilləşir. Beləliklə, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı bir-birilə vəhdət təşkil edən üç hissədən ibarət olur:

1. Fərdi iş qüvvəsinin təkrar istehsalı.
2. Təbii itkini əvəz edən və əlavə tələbatı təmin edən yeni işçi qüvvəsinin istehsalı.
3. İxtisaslı işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı.

Buradan da belə nəticəyə gəlmək olur ki, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı əhalinin təkrar istehsalı ilə sıx əlaqədardır, yəni işçi qüvvəsinin təkrar istehsalının təbii şəraiti əhalinin təkrar istehsalı ilə müəyyən edilir.

Əhalinin təbii hərəkətinin xarakteri əhalinin yaş və cins üzrə quruluşunu müəyyən edir ki, bu da öz növbəsində əmək ehtiyatlarının kəmiyyətinə təsir göstərir. Lakin əhalinin sayının dəyişməsi ilə əmək ehtiyatlarının sayının dəyişməsi üst-üstə düşür. Çünki, doğumun artması əhalinin ilk gündən, əmək ehtiyatlarının sayına isə 16 yaşından sonra təsir göstərir.

İşçi qüvvəsi və əmək ehtiyatlarının təkrar istehsalı anlayışı arasında da müəyyən fərq vardır. Belə ki, “işçi qüvvəsi” anlayışı əmək ehtiyatlarının əmək proseslərindəki təzahür forması kimi izah edilə bilər. Əmək ehtiyatları yalnız maddi və qeyri-maddi istehsal sahələrində fəaliyyət göstərən işçi qüvvəsi deyil, həm də ev təsərrüfatı və şəxsi həyatı təsərrüfatda çalışan potensial işçi qüvvəsi də daxildir.

Tədqiqat göstərir ki, əhalinin təkrar istehsalı və onun səmərələşdirilməsi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə əlaqədardır: uşaq ölümünün azalması, ümumi və sanitariya mədəniyyətinin yüksəldilməsi, uşaqlı analar üçün yaradılan əlverişli şərait, ailə və ictimai mənafelərin vəhdətliyi, ailə və cəmiyyətin mənafelərini nəzərə alan iqtisadi və demoqrafik siyasət, adamların sağlamlığının möhkəmləndirilməsi və xəstəliklərin azaldılması, normal maddi-mədəni, fizioloji intellektual və psixoloji həyat şəraitinin təmin olunması məlum olduğu kimi bu demoqrafik pro-

seslərin hamısı heç də eyni səviyyədə idarə olunmur. Məsələn, ölümün idarə olunması səhiyyənin inkişafından, xüsusilə müasir xəstəliklərə qarşı müalicə və profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsindən asılıdırsa, miqrasiya prosesləri ölkənin sosial-iqtisadi və hüquqi nöqtəyindən idarə olunması ilə əlaqədardır.

Tədqiqat göstərir ki, əhalinin inkişafında yaş qruplarının kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişməsinin də rolu böyükdür.

Adətən əhali yaş müddətinin təsnifatına görə müəyyən dövrlərə bölünür. 0-15 yaşında uşaqlıq və yeniyetmə dövrü, 16-62 yaşadək əməkqabiliyyətli yaş dövrü, 62 və ondan yuxarı yaşda qocalıq dövrü.

Təhlil göstərir ki, 0-15 yaşda olan əhalinin xüsusi çəkisi dinamik olaraq azalmaya doğru meyl edir. 16-62 yaşda əhalinin sayı ən yüksək xüsusi çəkiyə malik olub, hər il yüksəlir. 62 və daha yuxarı yaşda əhalinin xüsusi çəkisi illər üzrə artır. Bu qrupa daxil olan əhalinin sosial məsələsi öz həllini gözləyir.

Əhalinin yaş qrupları üzrə öyrənilməsinin əmək potensialının, ictimai istehsalın, səhiyyənin, maarifin planlaşdırılmasının və ölüm hadisələrinin yaş qrupları üzrə proqnozlaşdırılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Araşdırmalar nəticəsində ümumilikdə respublika üzrə, o cümlədən, şəhər və kənddə yaşayan əhalinin yaş tərkibində müəyyən qanunauyğunluqlar müşahidə edilmişdir.

Şəhər və kənd yerlərində, xüsusilə intensiv evlənməyə uyğun yaş dövrlərində cinsi mü-tənəsilik bir-birindən çox fərqlənir. Şəhər yerlərində kiçik istisnalar olmaqla əhalinin 20-34 yaşa uyğun qruplarının hamısında qadınlar sayca kişilərə nisbətən üstünlük təşkil edirlər. Bu da ailə qurmaq üçün münasib şəraitin yaranmasını tələb edir.

Respublikanın bu və ya digər iqtisadi rayonunda əhalinin yaş quruluşu cəmiyyətin sosial qrupunun baza özəyidir. Ona görə də əhalinin yaş quruluşunun hərtərəfli xüsusiyyətlərini bilmədən əhalinin inkişafı haqqında məlumat almaq mümkün deyildir.

Əhalinin cins və yaş tərkibi, onun təbii hərəkəti, yəni doğum və ölüm hallarının nəticəsində zaman keçdikcə dəyişikliyə uğrayır. O, xüsusilə müharibə dövrlərində və miqrasiya proseslərinin təsiri altında daha qabarıq formada özünü göstərir. 1962 və 2011-ci illərdə əhalinin yaş qruplarında aşağıdakı dəyişikliklər baş vermişdir: əhalinin sayının artımı 15-19 yaşda müşahidə olunur. Bu yaş qrupuna daxil olan əhalinin artımı 0,5%, 20-24 yaş qrupunda 1,0% olmuş, lakin 25-29 yaş qrupunda isə 0,2% azalmışdır, 40-44 yaş qrupunda 2,5%, 45-49 yaş qrupunda 5,0%, 50-54 yaş qrupunda 2,2%, 55-59 yaş qrupunda 0,1% artmış, 65-69 yaş qrupunda 0,6% azalmış, 70 və daha yuxarı yaş qrupunda isə yenidən artaraq 1,6% təşkil etmişdir.

Doğulanların sayının azalması nəticəsində 4 yaşa qədər uşaqların mütləq sayı 1962-ci ilə nisbətən 2011-ci ildə azalmışdır. Bu vəziyyət 5-9, 10-14, 30-34, 60-64 yaş qruplarında da baş vermişdir.

Əhalinin ümumi sayında 60 və daha yuxarı yaşlıların mütləq sayının artma təməülü elmin müxtəlif sahələrinin tədqiqatçıların diqqətini özünə cəlb etmişdir. Lakin problemin aktuallığına baxmayaraq son zamanlara qədər əhalinin qocalma prosesinə demoqraflar tərəfindən lazımı diqqət yetirilməmişdir. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə əhalinin qocalma prosesi yalnız demoqrafik xarakter daşıyır və prosesin tam məzmununun açılmasına imkan vermir. Çünki, respublikanın iqtisadi rayonlarında əhalinin qocalma prosesi müxtəlif cür gedir. Bu bir tərəfdən əhalinin tarixən formalaşmış təkrar istehsalı səviyyəsindən, digər tərəfdən isə ayrı-ayrı iqtisadi rayonların sosial-iqtisadi inkişafından və əhalinin hərəkətindəki dəyişikliklərlə əlaqədardır.

Tədqiqat göstərir ki, respublikada qocalma prosesi intensiv xarakter almışdır və ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda onun səviyyəsi müxtəlif olmuşdur. Bu səbəbdən 65 və daha yuxarı yaş qrupunun, ümumi əhalinin daxilində xüsusi çəkisi də müxtəlif cür formalaşmışdır.

Əhalinin qocalma prosesinin sürət səviyyəsini iqtisadi rayonlar üzrə doğum və ölüm hallarının göstəriciləri baxımından müqayisə etdikdə ümumi bir qanunauyğunluq müşahidə olunur. Ölüm hallarının az olduğu iqtisadi rayonlarda, digər iqtisadi rayonlara nisbətən əhalinin qocalma prosesinin səviyyəsi daha qabarıq nəzərə çarpır.

Qocalma dərəcəsinə görə respublikada əhalini demoqrafik qocalma şkalasını aşağıdakı qaydada bölmək olar:

- a) Demoqrafik mənada gənc – Aran, Quba- Xaçmaz, Lənkəran iqtisadi rayonları;
- b) Qocalma astanasında – Şəki-Zaqatala, Yuxarı Qarabağ, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonları;
- c) Fərdi qocalma mərhələsində Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonu;
- ç) Demoqrafik qocalma vəziyyətində - Naxçıvan MR.

Göründüyü kimi, respublika ərazisində əhalinin qocalma prosesinin inkişaf dərəcəsi çox müxtəlifdir.

Respublikanın iqtisadi rayonları arasında Abşeron bölgəsi demoqrafik mənada gəncliyi ilə fərqlənir. Bu əsasən respublikadaxili və respublikaxarici miqrasiya hesabına, əhalinin mexaniki hərəkətinin intensivliyi ilə əlaqədardır.

İstehsal qüvvələrinin respublikanın kiçik və orta şəhərlərində yerləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi bu şəhərlərdə əhalinin mexaniki hərəkətini xeyli intensivləşdirmişdir. Bu baxımdan Abşeron iqtisadi rayonu çox səciyyəvidir. Burada mexaniki artım əhalinin qocalma prosesinin sürətlənməsinə səbəb olmuşdur. Hal-hazırda Abşeron iqtisadi rayonu əhalinin təkrar istehsalı səviyyəsinə görə digər iqtisadi rayonlardan geri qalır. Naxçıvan MR demək olar ki, bütün dövrlərdə fərdi qocalma fazasında olmuşdur. Burada əhalinin təkrar istehsalının səviyyəsi, Abşeron iqtisadi rayonu istisna olmaqla, digər iqtisadi rayonlardan geri qalır. Muxtar Respublikada əhalinin qocalma prosesinin sürətlənməsində yaşlı adamlar arasında ölüm hallarının daha çox olması da müəyyən rol oynayır.

Həm bütövlükdə respublika üzrə, həm də rayonlar üzrə əhalinin qocalma prosesinin səviyyəsini təhlil edərkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu prosesə təsir göstərən əsas amil əhalinin respublikadaxili və respublikaxarici mexaniki hərəkətidir.

Son illər əhalinin təbii artımının səviyyəsi göstərir ki, gələcəkdə əhalinin yuxarı yaş qrupuna aid olan hissəsinin artım sürəti bütün əhalinin artım sürətini üstələyəcəkdir.

Tədqiqatdan aydın olur ki, təqaüd yaşına çatmış şəxslərin sayı da getdikcə artır. Buna görə də onların sosial qayğısı xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilməlidir. Bunun üçün respublika miqyasında xüsusilə, böyük şəhərlərdə xidmət komplekslərinin yaradılması vacibdir. Bu komplekslərin quruluşu yaşlıların və qocaların tələblərini özündə əks etdirməli və aşağıdakı şöbələri birləşdirməlidir:

- tibbi xidmət;
- peşə yönümü;
- qocaların əməyinin sosial problemlərinin təhlili;
- qocalara evdə xidmət (tibbi yardım, məişət xidməti, ərzağın və hazır yeməklərin ünvana çatdırılması formasında ticarət xidməti);
- sosial təminat üzrə xərclərin müəyyənləşdirilməsi;
- qocaların və ahılların istirahətinin təmin edilməsi.

İşləyən təqaüdcülərin vəziyyətinə gəldikdə isə şübhəsiz ki, onların gənclərə nisbətən işləmək qabiliyyəti aşağıdır, lakin böyük istehsalat təcrübəsi təqaüdcülərə daha keyfiyyətli məhsul istehsal etməyə imkan verir. Bununla əlaqədar işləyən təqaüdcülər (yaşa görə) əsas

əmək haqqına əlavələr və yaxud təqaüdün müəyyən hissəsinə uyğun məbləğdə ödənişlər formasında cəmiyyət tərəfindən müvafiq qaydada maddi cəhətdən təmin olunmalıdırlar.

Əhalinin inkişaf dinamikasına təsir edən amillərdən biri də onun təkrar istehsalı rejiminin yaxşılaşdırılmasıdır. Bazar münasibətləri şəraitində əhalinin təkrar istehsalı fasiləsiz olaraq insanların nəslinin yeniləşməsinə təmin edir. Bu da ilk növbədə demoqrafik siyasətlə idarə olunur. Hazırda əhalinin təkrar istehsalının müəyyənəşdirilməsində üç yanaşma mövcuddur: əhalinin təbii, sosial hərəkəti və miqrasiyası.

Əhalinin təkrar istehsalının təmin edilməsinə və nəslin durmadan yeniləşməsinə, tarixən doğum və ölüm prosesləri birgə təsir göstərir. Eyni zamanda əhalinin sayının dəyişməsi və yeniləşməsi əhalinin cins və yaş quruluşunun təkrar istehsalı ilə həyata keçirilir. Əhalinin təkrar istehsalı anlayışına nigah prosesləri də daxil edilir.

Tədqiqat göstərir ki, əhalinin təkrar istehsalının iki tipi geniş öyrənilmişdir. Bunlardan biri ənənəvi (ekstensiv) tip, digəri isə müasir (intensiv) tipdir. Ənənəvi tip kapitalizmə qədər olan aqrar cəmiyyətə xasdır. Bu tip yüksək səviyyədə ölümə bağlıdır və ekzogen (epidemiya, aclıq) amillərlə əlaqədardır.

Əhalinin sosial cəhətdən reqlamentləşdirilməsi yüksək səviyyədə doğumun təmin olunmasına imkan verir. Bu reqlamentləşdirmə adətən ənənə formasında həyata keçirilir və dini qanun-qaydaya əsaslanır. Əhalinin təkrar istehsalı həmçinin tarixən bəşəriyyətin konkret inkişaf dövrlərindən, həmin dövrlərə müvafiq olan məhsuldar qüvvələrin və əhalinin mədəni inkişaf səviyyəsindən, dini adətlərdən, maddi həyat şəraitindən, milli adət və ənənələrdən də asılıdır.

Əhali problemi özündə kompleks məsələləri birləşdirir. Buna görə də əhali ilə əlaqədar olan məsələlər iqtisadi nəzəriyyəyə, əməyin iqtisadiyyatı, statistika, sosiologiya, demoqrafiya, hüquq, coğrafiya və tibb elminin birgə köməyi ilə hərtərəfli öyrənilə bilər. Həmin elmlərin əhali haqqında olan müddələrinin inteqrasiyası əhaliyə aid məsələləri müxtəlif istiqamətlərdə öyrənməyə imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin inkişafı və ya hadisələr cəmiyyətin istehsal üsulu ilə müəyyən olunsun da hər halda insan həyatının müəyyən mərhələsində baş verir. Belə ki, doğum, əmək fəaliyyətinə başlamaq, evlənmə boşanma, əməkqabiliyyətini itirmə və ölüm kimi hadisələr insan ömrünün müəyyən dövrləri ilə əlaqədardır. Bütün bunlar məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişaf mərhələsində əhalinin təkrar istehsalı və quruluşunun, mexaniki hərəkətinin, məskunlaşmasının, insanın ictimai-gigiyenik, mədəni-məişət şəraitinin, fiziki-mənəvi inkişafının öyrənilməsinə tələb edir.

Müasir şəraitdə əhalinin təkrar istehsalı və onun səmərələşdirilməsi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə əlaqədardır: uşaq ölmünün azaldılması, ümumi və sanitariya mədəniyyətinin yüksəldilməsi, uşaq analar üçün yaradılan əlverişli şərait, ailə və ictimai mənafelərin vəhdətliyi, ailə və cəmiyyətin mənafelərini nəzərə alan iqtisadi və demoqrafik siyasət, zəhmətkeşlərin sağlamlığının möhkəmləndirilməsi və xəstəliklərin azalması, normal maddi-mədəni, fizioloji intellektual və psixoloji həyat şəraitinin təmin olunması.

Yuxarıda qeyd edilən xüsusiyyətlər respublika əhalisinin siyahıya alınma dövrlərində xeyli artmışdır. Lakin doğum və ölüm təkamülü əhalinin cins və yaş quruluşunda dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, əhalinin tərkibində uşaqların xüsusi çəkisi nəzərə çarpacaq dərəcədə azalmış, qocaların xüsusi çəkisi artmışdır. Yəni əhalinin xeyli hissəsi qocalığa doğru meyl etmişdir ki, bu da öz sosial məsələsinin həllini tələb edir.

Adətən əhalinin təkrar istehsalının əsas üç rejimi fərqləndirilir – geniş, sadə və dar rejimlər. Bunların hər biri əhalinin təkrar istehsalının ənənəvi tipi şəraitində istifadə oluna bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin təkrar istehsalını əks etdirən əsas iki göstərici mövcuddur. Bunlardan biri brutto və digəri isə netto əmsalıdır. Brutto əmsal doğum və ölüm rejimini

əks etdirən ümumiləşdirilmiş göstəricidir. Netto əmsal isə təbii artımı əks etdirən göstəricidir. Hesablamalar göstərir ki, 1989-2012-ci illər ərzində respublikada bu göstəricilər xeyli dəyişmişdir. Belə ki, əhalinin təkrar istehsalının brutto əmsalı şəhər və kənddə azalmağa doğru meyl etmişdir.

Cədvəl 5.

Respublika əhalisinin təkrar istehsalı rejimini əks etdirən əmsallar⁵

Əmsallar	İllər			
	1989	1999	2009	2012
Brutto – təkrar istehsal əmsalı				
Cəmi	1,338	1,180	1,040	1,084
Şəhər	1,176	0,926	0,947	1,029
Kənd	1,554	1,257	1,168	1,138
Netto – təkrar istehsal əmsalı				
Cəmi	1,267	1,110	1,002	1,047
Şəhər	1,136	0,763	0,913	0,0981
Kənd	1,442	1,026	1,126	1,109

Cədvəldən göründüyü kimi, əhalinin brutto əmsalı netto əmsalından bir qədər fərqlənir. Brutto əmsalının göstəriciləri netto əmsalının göstəricilərinə nisbətən yüksək olmuşdur. Müqayisə edilən illərdə netto əmsalının səviyyəsi də eyni qayda ilə azalmışdır.

Əhalinin təkrar istehsalının səmərəliliyini xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri onun qənaətçiliyi hesab edilir. Bu da müqayisədə təkrar istehsalın brutto əmsalını özündə əks etdirir.

Hesablamalar göstərir ki, respublika üzrə bütöblükdə, eləcə də şəhər və kəndlərdə məskunlaşmış əhalinin təkrar istehsalında qənaətçilik baş verir, daha doğrusu bu göstəricilər tədricən vahiddən kənarlaşır.

Cədvəl 6.

Respublikada əhalinin təkrar istehsalının qənaətçilik rejimi əmsalları

	İllər			
	1989	1999	2009	2012
Cəmi	1,09	1,12	1,16	1,17
Şəhər	1,14	1,16	1,18	1,19
Kənd	1,06	1,08	1,11	1,16

Bununla əlaqədar olaraq gələcəkdə respublikada əhalinin təkrar istehsalının qənaətçilik rejimi əmsalının aşağı salınması mühüm bir məsələ kimi qarşıda durur.

Bu istiqamətdə geniş təhlil apararaq aşağıdakı nəticələrə gəlmişik:

⁵ Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri Bakı 2013, səh. 109.

- şəhər və kənd yaşayış məntəqələrində, ümumiyyətlə respublikada əhalinin təkrar istehsalının brutto və netto əmsallarının aşağı düşməsi müşahidə olunur, lakin bu azalmanın sürəti tədricən zəifləyir;

- hazırda respublikada əhalinin təkrar istehsalı təmin olunur, lakin gələcəkdə əhalinin təkrar istehsalı əmsalının aşağı düşməsi, həmin istehsalın daralmasına gətirib çıxara bilər;

- vəziyyətin vacibliyini nəzərə alıb onun qarşısını almaq üçün demoqrafik siyasətə aid tədbirlərin həyata keçirilməsində fəallığı artırmaq məqsədəuyğundur;

Tədqiqat göstərir ki, əhalinin təkrar istehsalına qənaət yüksəlir. Gələcəkdə əhalinin sosial quruluşunda və etnik tərkibində doğulanların sayını artırmaqla, ümumi və uşaq ölümünü azaltmaqla, əhalinin təkrar istehsalının qənaətçilik səviyyəsini azaltmaq olar, xüsusilə kənd yerlərində buna geniş imkanlar vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün dünya ölkələrində demoqrafik siyasət fəaliyyət göstərir və o əsasən əhalinin təbii artımının yüksəldilməsinə yönəldilir. Bu baxımdan doğumun məaraqlılıq siyasəti özünün gələcək inkişafını tələb edir.

Hazırda əhalinin sadə təkrar istehsalını təmin edə bilməyən, doğum səviyyəsi aşağı olan və yüksək ölüm səviyyəsi ilə xarakterizə edilən MDB respublikaları əhalinin təkrar istehsalının müasir (intensiv) tipinə keçmişdir. Orta Asiya, Azərbaycan, Rusiya artıq ənənəvi (ekstensiv) tipdən müasir tipə keçmək ərafəsindədir.

Qeyd edildiyi kimi əhalinin təkrar istehsalı proseslərində doğum, ölüm və təbii artım mühüm yer tutur. Bununla əlaqədar cəmiyyətdə sağlamlıq və səhiyyə haqqında elmin öyrənilməsi ön sıraya keçir. Təbabət elmi baxımından müxtəlif ölkələr əhalinin orta ömür müddətinə görə beş qrupa ayrılır: 1. Orta müddəti 40 ilə qədər olanlar; 2. Orta ömür müddəti 40 ildən 45 ilə qədər olanlar; 3. Orta ömür müddəti 45 ildən 55 ilə qədər olanlar; 4. Orta ömür müddəti 55 ildən 65 ilə qədər olanlar; 4. Orta ömür müddəti 65 ildən 75 ilə qədər olanlar.

Azərbaycan Respublikası bu göstəricilərə görə beşinci qrupa daxildir.

Uzun ömürlük respublikanın iqtisadi rayonları arasında müxtəlif olmuşdur. Belə ki, 60 və daha yuxarı yaşda olanların ümumi əhaliyə nisbətindən aydın olur ki, iqtisadi rayonlar arasında uzun ömürlük 5,1-19,5% arasında dəyişilir. Ən yüksək uzunömürlülük səviyyəsi Naxçıvan MR-də olmuşdur. Uzun ömürlüyə görə Dağlıq Şirvan, Yuxarı-Qarabağ, Lənkəran və Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonları mühüm yer tutur. Demək olar ki, respublikanın iqtisadi rayonlarında uzun ömürlüyün xüsusi çəkisi yüksəlmişdir.

Əhalinin uzun ömürlülüüyü respublikada işçilərin təqaüdə çıxma müddətini də dəyişmişdir və əhalinin təkrar istehsalı prosesinin davamiyyətinin uzadılmasını təmin etmişdir.

Əhalinin inkişafında miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Növündən asılı olmayaraq miqrasiya prosesi əmək və işçi qüvvəsinin iqtisadi rayonlar arasında mütənasib qaydada bölüşdürülüb paylanmasına öz tənzimləyici təsirini göstərmişdir.

Yaşayış yerinin dəyişilməsinə miqrantın münasibətindən asılı olaraq miqrasiya iki növə bölünür: könüllü və məcburi.

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında, durğunluq dövründə yığılıb qalmış siyasi və sosial problemlərdən doğan narazılıq, millətlərarası münasibətlərdə cərəyan edən mənfi proseslər milli münaqişələrə gətirib çıxarmış, insan tələfatı və qaçqınlar ordusu ilə müşayiət olunan faciəli nəticələrə gətirib çıxarmışdır.

Əhalinin və əmək potensialının respublika ərazisi üzrə optimal qaydada bölüşdürülməsi xalq təsərrüfatının vacib problemlərindən biridir. Respublikadaxili və respublikaxarici miqrasiyalar əhalinin ərazisi üzrə bölüşdürülməsinin forması kimi əmək potensialının paylanmasında mütənasiblik prinsipinin pozulmasına həlledici təsir göstərir.

Miqrasiya prosesləri işçi qüvvələrinin inkişafı və yerləşdirilməsi ilə sıx əlaqəlidir və ictimai inkişafın, demək olar ki, bütün tərəflərini əhatə edir. Odur ki, miqrasiya əhalinin ərazi

üzrə yerləşdirilməsi sisteminin dəyişilməsi və yaşayış məntəqələrinin inkişafı proseslərinin əsas tərkib hissəsi kimi səciyyələnilir.

Respublikadaxili və respublikaxarici miqrasiyasının inkişaf prosesi ictimai inkişafın müxtəlif dövrlərində, müxtəlif təsir qüvvəsinə malik sosial-iqtisadi, bioloji və etnoqrafik amillərin təsiri altında keçir. Şübhə yoxdur ki, iqtisadiyyatın inkişaf yollarının və idarəetmənin daha səmərəli formalarının araşdırılmasında idarə olunan miqrasiyanın əhəmiyyəti idarə olunan miqrasiyadan daha çoxdur. Hazırkı dövrdə respublikanın iqtisadi rayonlarının bir hissəsində əmək potensialının çatışmazlığı, digər hissəsində isə artıqlığı müşahidə olunur.

Bundan əlavə, respublikaxarici miqrasiya axınlarının intensivliyi əhalinin daha sürətli inkişafını ləngidir, bu da əmək potensialının formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Deməli, zaman keçdikcə miqrasiya proseslərinin mütəmadi olaraq dəyişilməsi və onun sosial-iqtisadi məsələlərlə uzlaşdırılması zərurəti ortaya çıxır.

Miqrasiya proseslərinin bütövlükdə hərtərəfli öyrənilməsi üçün miqrasiyanın mütləq və nisbi göstəricilərindən, dinamik sıranın təhlilindən, qruplaşma və balans metodlarından və qrafiklərdən istifadə olunur.

Əhalinin miqrasiyası barədə göstəricilər Daxili İşlər Nazirliyinin orqanlarından təqdim olunan gəlmə və getmələrin qeydiyyat sənədlərinin təhlili nəticəsində əldə olunur. Bu sənədlər qeydiyyat alma və qeydiyyatdan çıxma zamanı ünvan və rəqəbi ilə paralel surətdə tərtib olunur.

Eyni inzibati rayonun ərazisində yaşayış yerini dəyişən şəxslərin adına doldurulmuş statistik sənədlər təhlil olunur. Lakin “gələnlərin sayı” və “gedənlərin sayı” anlayışları bir qədər şərti olur. Belə ki, eyni şəxs il ərzində yaşayış yerini bir neçə dəfə dəyişə bilər. Miqrantların yaşayış yerinə, milliyətinə, cinsinə, yaşına və təhsil səviyyəsinə görə bölüşdürülməsinə dair hesabat göstəriciləri işlənilib hazırlanarkən getdikləri və ya gəldikləri ərazini göstərməyən şəxslər nəzərə alınmamışdır. Miqrasiyanın səmərəliliyi – miqrasiya artımının ümumi miqrasiyaya, yəni gələnlərin və gedənlərin ümumi sayına nisbətinin faizlə göstəricisidir.

Azərbaycan Respublikası Keçmiş Sovetlər İttifaqının tərkibində olduğu zaman demək olar ki, respublikaya kənddən əhali axını müşahidə olunmuşdur. 1989-cu ildən başlayaraq Respublikada miqrasiyanın növləri və istiqamətləri müxtəlif formalarda daha intensiv inkişaf etməyə başlamışdır.

Respublikanın təbii-iqtisadi bölgələrində yaranan miqrasiya prosesləri onun göstəricilərinə (saldo) mənfi təsir göstərmişdir. Belə ki, gedənlərin əksəriyyətini şəhər əhalisi təşkil etmişdir. Gələnlərin əksəriyyəti isə kənd yerlərində yerləşmişdir. Beləliklə, respublikanın ərazisində sosial-sinfi quruluş dəyişilmiş və bu da əhalinin inkişafında öz əksini tapmışdır.

Əhalinin etnik quruluşunda Azərbaycanlılar digər millətlərə nisbətən yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, əhalinin siyahıyaalınma məlumatlarının təhlilindən aydın olur ki, əhalinin ümumi sayında azərbaycanlıların xüsusi çəkisi 91,6% təşkil etmişdir. Ləzgilərin xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 2,0%, ruslar 1,3%, ermənilər

1,3%, talışlar 1,3%, türklər 0,4%, avarlar 0,6% olmuşdur. Əhalinin tərkibində: tatarlar, gürcülər, ukraynalılar, kürdlər, yəhudilər, udinlər və digər millətlər də vardır. Onların ümumilikdə xüsusi çəkisi 1,5% təşkil etmişdir.

Tədqiqat göstərir ki, qeyd edilən əhalinin tərkibində kişilərin miqrasiyası qadınlara nisbətən 5,5 dəfə yüksək olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ən çox cavan yaşda olan adamlar miqrasiyaya məruz qalırlar. Halbuki, bu yaşda əhalinin yaş qrupunda cavanlaşma prosesi gedir və onun keyfiyyət xüsusiyyətləri yüksək olur.

Respublika əhalisinin intensiv miqrasiya dövrü əsasən 1990-1991-ci illərə təsadüf edilir. Lakin 1992-ci ildən başlayaraq əhalinin miqrasiya səviyyəsi nəzərə çarpacaq dərəcədə aşağı düşür və dinamik olaraq azalmağa doğru meyl göstərir. Əhali miqrasiyasının, demək olar ki, əsasını şəhər yaşayış yerləri təşkil edir. Kənd yaşayış yerlərində miqrasiya səviyyəsi çox aşağıdır.

Miqrasiya vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsində miqrantların say göstəricisi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki 1990-2005-ci illərdə miqrasiya artımı həm ümumilikdə Respub-

lika üzrə, həm də şəhər və kənd yerlərində mənfi, 2010-2012-ci ildə isə miqrasiyanın nəticəsi müsbət olmuşdur.

İqtisadi rayonlar üzrə əhalinin miqrasiyası bir qədər başqadır. Belə ki, əhali miqrasiyasının daha çox müşahidə olunduğu yer Naxçıvan MR-dir. Muxtar respublikaya gələnlərin sayı oradan gedənlərin sayından xeyli az olmuşdur. Ona görə də, miqrasiyanın saldosu mənfi olmuşdur.

Respublikanın ən çox miqrasiyaya məruz qalan Gəncə-Qazax və Lənkəran iqtisadi rayonları olmuşdur. Yuxarı-Qarabağ və Abşeron iqtisadi rayonlarında miqrasiya prosesi müsbət saldo ilə nəticələnmişdir.

Cədvəl 7.

Əhalinin beynəlxalq miqrasiyası (min nəfər) ⁶

İllər	Ölkəyə daimi yaşayış üçün gələnlər,	Ölkədən daim yaşayış üçün gedənlər	Miqrasiya artımı (azalması)
1990	84,3	137,9	-53,6
1995	6,2	16,0	-9,8
2000	4,4	9,9	-5,5
2005	2,0	2,9	-0,9
2010	2,2	0,8	1,4
2012	2,2	0,2	2,0

Beləliklə, tədqiqat göstərir ki, ümumilikdə respublikanın iqtisadi rayonları üzrə əhalinin miqrasiya göstəriciləri əsasən mənfi saldo ilə nəticələnmişdir. Çünki iqtisadi rayonlardan gedənlərin sayı gələnlərin sayına nisbəti xeyli çox olmuşdur. Gedənlərin əksəriyyəti şəhər əhalisindən ibarətdir.

Son on il ərzində respublikada miqrasiya prosesləri xeyli tənzimlənmiş və miqrasiya artımı müsbət saldo ilə qiymətləndirilmişdir.

Gənclər - əhalinin keyfiyyət göstəricisi kimi əhalinin təkrar istehsalının əsas ehtiyat qüvvəsidir. Bu baxımdan onun təhsil səviyyəsi də çox təsirli meyardır, çünki respublikanın kadr potensialının formalaşması bilavasitə bu amillə sıx bağlıdır.

Tədqiqatdan görünür ki, kişilərin və qadınların təhsil səviyyəsi son zamanlar xeyli yaxşılaşmışdır. Bunu kənd əhalisinə də şamil etmək olar. Lakin əhalinin təhsil səviyyəsinə görə şəhər və kənd arasında fərqlər vardır. Beləliklə, geniş təhlil nəticəsində əhalinin miqrasiya proseslərinin səmərələşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış bir sıra təkliflər işləyib hazırlamışıq. Belə ki, kənddə istehsal mədəniyyətinin yüksəldilməsi, gənclərin istehsalla bağlılığının təmin edilməsi, ehtiyaci olan gənclərin mənzillə təmin olunması miqrasiya proseslərinin səmərələşdirilməsinə kömək edə bilər.

Kənddə işçilər üçün iş və istirahət şəraitinin yaxşılaşdırılması da kənd əhalisinin miqrasiyasını xeyli məhdudlaşdırar. Eyni zamanda fərdi evlərin tikintisinə şəraitin yaradılması və şəxsi təsərrüfatların intensiv inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Kənd təsərrüfatının əmək tutumlu sahələrində, kompleks mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırmanın, yeni texnologiyaların tətbiqi əl əməyini yüngülləşdirməyə təminat yaradır.

Əməyin mühafizəsinin norma və qaydalarına riayət olunması təkcə istehsalat zədələri-

⁶ Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri, Bakı 2013, səh. 468.

nin və peşə xəstəliklərinin qarşısının alınmasına deyil, həm də kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə müsbət təsir göstərir. Odur ki, gələcəkdə mədəni – məişət xidməti sahələrinin inkişafı bu istiqamətdə həyata keçiriləcək tədbirlərdəndir.

Tədqiqat göstərir ki, kənd sakinlərinin xüsusilə də gənclərin şəhərə axınının qarşısını almaq məqsədilə onların kənd təsərrüfatı peşələrinə marağını artırmaq və iş yerləri ilə təmin etmək lazımdır. Buna görə də peşə yönümü istiqamətində təsirli tədbirlərin hazırlanması məqsədəuyğundur.

Gələcəkdə yeni iş yerlərinin yaradılması üçün sənaye müəssisələrini, onların filiallarını və sexlərini kiçik şəhərlərdə, şəhər tipli qəsəbələrdə, əhalisi çox olan kəndlərdə təşkil etmək lazımdır.

Sənaye müəssisələrinin kənd yerlərində təşkili, kooperativlərin, kiçik müəssisələrin və əmək fəaliyyətinin fərdi normalarının inkişafı, əhalinin məşğulluq probleminin həllinə köməklik etmiş olar.

Kənd yerlərində ixtisaslı kadrların hazırlanmasında peşə məktəblərinin və peşə litseylərinin, təhsil kombinatlarının, xüsusi kursların, kolleclərin rolunu artırmaq lazımdır. Təhsilin bu cür təşkili kəndli gənclərə öz maraqlarını reallaşdırmağa imkan verə bilər. Eyni zamanda kənd yerlərində geniş profilli mexanizatorlara, elektrik texniklərinə, avtomatlaşdırılmış xətlər üzrə ustalara, nizamlayıcılara, operatorlara böyük ehtiyac vardır.

Respublikanın iqtisadi rayonlarının əhalisinin inkişafına uyğun olaraq kənd yerlərində sosial-iqtisadi infrastrukturun yaradılması üçün nəzərdə tutulan kapital qoyuluşundan səmərəli istifadə olunması kənd yerlərindən gedənlərin axınının qarşısının alınmasına öz müsbət təsirini göstərə bilər.

Kəndin mədəni həyatının təmin olunması ilə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsini xeyli səmərələşdirmək mümkündür. Bu baxımdan kənddə yaşayan yeniyetmə və gənclərin maraqları nəzərə alınmaqla mədəni – məişət müəssisələrinin texniki bazasını möhkəmləndirmək vacibdir. Mədəni – məişət tədbirlərini həyata keçirmək üçün şəhər və rayon mərkəzləri ilə kəndin əlaqələrini möhkəmləndirmək məqsədəuyğundur.

Şəhər və rayonların kənd erləri ilə nəqliyyat əlaqələrinin yaxşılaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan yerlərdə avtonəqliyyat parklarının və onun xidmətinin lazımı səviyyəyə qaldırılması vacib şərtlərdən biridir. Nəqliyyatın təşkil olunması, əhaliyə nəqliyyat xidmətinin yaxşılaşdırılması, kənd rayonlarında avtomobil nəqliyyatı mərkəzinin tikintisi və ya yenidən qurulması onların ehtiyat hissələri ilə, yanacaq – sürtkü və digər lazımı materiallarla təchizatından da bilavasitə asılıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının “Məşğulluq” haqqında qanunu, Bakı 1991 və 2001.
2. Demografik inkişaf və Azərbaycan Respublikasının əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə, Bakı, 1996.
3. Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial – iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2004 – 2008-ci illər) və (2009 – 2013-cü illər) Bakı, 2004.
4. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 1990-2010.
5. Azərbaycan əhalisi, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 1990-2010 .
6. Боярский А.Я - Население и методы его изучения, «Статистика», 1990.
7. Булочников Л.А - Социально – экономические проблемы использования рабочей силы, «Мысль» 1991.

8. Бересловская. – Социальные и экономические методы активизации трудовой деятельности, Киев ИЭАНУ пр., 1990.

9. Валентия Д.И., и др. - Проблемы миграции населения и трудовых ресурсов, «Статистика», 1990.

*Əhmədov A.T. i.e.d., professor
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

DEMOQRAFİK PROSESLƏR VƏ SOSIAL-İQTİSADİ MÜNASİBƏTLƏR

Əhalinin inkişaf dinamikasının təhlili nəticəsində, artım sürətinin azalmasına səbəb təbii artım səviyyəsinin aşağı düşdüyü müəyyən edilmişdir. Əhalinin artımına təsir göstərən amillər, şərh olunmuşdur. Məqalədə demoqrafiya siyasəti ilə bağlı olaraq respublikada doğumu maraqlandıran üçün sosial məsələlərə geniş yer verilmişdir. Az təminatlı və çox uşaqly ailələrin gəlirlərinə nisbətən az vergi tutulmasına, idarə və təşkilatlarda qadınlara qısa, natamam iş günlərinin müəyyən edilməsinə, uşaq bağçalarının və internat məktəblərinin əsas xərclərinin dövlət büdcəsi hesabına keçirilməsinə dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

Gələcəkdə doğumun səviyyəsini yüksəltmək məqsədi ilə ardıcıl olaraq uşaqların sayını birdə-dördə və bundan sonra olan uşaqlara xidmət etmək üçün ailələrə təmənnaşız tibbi və maddi yardım göstərilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

Təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 50 və ondan yuxarı yaşda olan əhalinin ölüm təmayülü, ölüm səviyyəsinin sabitləşməsinə mənfi təsir göstərir. Bu yaşda əhali ən çox “əsrin xəstəlikləri” ilə üzleşirlər. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq səhiyyənin inkişafına və onun fəallığının təkmilləşdirilməsinə aid təkliflər irəli sürülür.

Məqalədə kənd əhalisinin cins və yaş qrupları geniş təhlil edilmiş, onların müxtəlif yaş qruplarında baş verən demoqrafik dəyişikliklərin respublikanın iqtisadi və sosial inkişafına təsiri müəyyən edilmişdir.

Respublikada miqrasiya proseslərinin səmərələşdirilməsinə geniş yer verilir. Eyni zamanda qeyd olunur ki, dövlət, bələdiyyə və özəl qurumlar bu məqsəd üçün sərmayə qoyuluşuna xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Dövlət tərəfindən qoyulan sərmayəni iqtisadi rayonların demoqrafik vəziyyəti nəzərə almaqla bölünməsi məqsədəuyğundur.

Məqalədə kəndli gənclərin miqrasiyasını tənzimləmək üçün kənd yerlərində onların sosial şəraitinin yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər hazırlanmışdır.

*Ахмедов А.Т. д.э.н., профессор
Бакински Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОТНОШЕНИЯ

На основе анализа динамики развития населения выявлено снижение темпов ее роста и определено влияние основных факторов на рост развития населения.

В статье значительное внимание уделено социальным проблемам. Так например говорит о снижении изъятия налогов с многодетных семей, установления более коротких рабочих часов, финансирование детских учреждений и интерната госбюджета, а также предоставление безвозмездной медицинской помощи.

Все эти факторы будит способствовать улучшенное демографических изменений в республики. Учитываются также методы регулирования миграционных просессов.

S U M M A R Y

**BAKI BİZNES UNIVERSİTETİNİN “AUDİT” JURNALINDA
DƏRC OLUNMAQ ÜÇÜN NƏŞRƏ TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN**

HAZIRLANMASI QAYDALARI

Jurnala aid məqalələrin aşağıdakı ardıcılıqla – nəzəri, təcrübi hissələri və nəticələri əhatə etməklə tərtib olunması zəruridir:

1. Məqalələr 2 nüsxədən ibarət olmaqla jurnalın istiqaməti və quruluşuna uyğun tərtib edilərək yazılı və elektron variantında təqdim edilməlidir.
2. 2-ci nüsxənin sonunda müəllif imza etməli, iş yeri, ünvanı və telefon nömrələrini göstərməlidir.
3. Məqalələr təmiz, çap edilmiş halda qəbul olunur.
4. Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində açar sözlər verilməlidir.
5. Müəlliflərin təqdim etdiyi məqalədə vərəqin sol tərəfindən 2,5 sm, sağ tərəfindən 1,5 sm, aşağıdan 2,5 sm və yuxarıdan isə 3 sm boş yer saxlanmaqla çap olunaraq təhvil verilməlidir.
6. Məqalə və nəşr materialları hər bir vərəqdə 27-30 sətir, hər bir sətirdə 60-65 çap işarəsi olmaqla təqdim edilməlidir.
7. Həmin vərəqin baş tərəfində solda məqalənin mətninə uyğun UOT (УДК) nömrəsi yazılmalı, sağda müəllifin soyadı, işlədiyi müəssisənin adı, ortadan altda isə məqalənin adı böyük hərflərlə yazılmalıdır. Məqalənin adı yığcam olmaqla məzmununu əhatə etməlidir.
8. Məqalənin çap olunmasının mümkünlüyü barədə müəllif məqalə ilə birlikdə iş yerindən mütəxəssis rəyi və protokoldan çıxarış təqdim etməlidir. Sonra isə məqalə jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərindən birinə rəyə verilməlidir.
9. Jurnalın bir nömrəsində bir müəllif 1 məqalə, akademik və müxbir üzvləri isə 2 məqalə dərc edə bilər. Jurnalda Azərbaycan, rus və ingilis dilində məqalələr çap edilir.
10. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa 2 dildə də məqalənin xülasəsi verilməlidir.
11. Xülasələrdə müəllifin (müəlliflərin) gəldiyi elmi nəticə, işin yeniliyi, tətbiqinin əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin (müəlliflərin) tam adı göstərilməlidir.
12. Məqalənin mətninin sonunda istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. üstünlük verilməlidir. Mətnə ədəbiyyat materiallarına istinad düz mötərizədə göstərilir.
13. Cədvəllər və şəkillər adları və sıra sayları yazılmaqla mətnə verilir. Cədvəllərin adları və sıra sayları cədvəlin üst tərəfində, şəkillərin adları və sıra sayları isə şəklın altında yazılmalıdır.
14. Təqdim olunan məqalənin həcmi A4 formatında 8-10 səhifədən çox olmamalıdır. Məqalənin mətni Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn: Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası) 1 intervalla yazılmış diskdə də təqdim olunmalıdır.
15. Məqalə rəydən alındıqdan sonra redaksiya heyətində müzakirə edilir və məqalənin dərc olunub - olunmaması barədə müəllifə xəbər verilir.
16. Məqalə müəllifə düzəliş üçün geri qaytarıldıqda müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra köhnə mətnlə birlikdə redaksiyaya qaytarılır.
17. Məqalənin redaksiyaya daxil olma, təkrar işləməyə göndərildiyi və çap olunma tarixi sonda göstərilməlidir.
18. "Audit" jurnalı təsərrüfat hesablı olmaqla özünü maliyyələşdirmə prinsipi ilə ildə 4 dəfə (rübədə bir dəfə) nəşr edilir. Müəyyən edilmiş ödəniş köçürmə və ya nağd yolla həyata keçirilir.

Korrektor: İSGƏNDƏROVA A.V
Kompüter tərtibatçısı: ƏMRULLAYEVA H.C.
Kompüter operatoru: MƏMMƏDOVA V.X.
Texniki redaktor: SEYİDOV M.Ə.

Yığılmağa verilib: 04.02.2014
Çapa imzalanıb: 05.03.2014
Kağız formatı: A3
Tirajı: 1000

Bakı Biznes Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.